

CULTURA, LENGUAJE Y REPRESENTACIÓN / CULTURE, LANGUAGE AND REPRESENTATION · ISSN 1697-7750 · VOL. XVII \ 2017, pp. 57-72
REVISTA DE ESTUDIOS CULTURALES DE LA UNIVERSITAT JAUME I / CULTURAL STUDIES JOURNAL OF UNIVERSITAT JAUME I
DOI: [HTTP://DX.DOI.ORG/10.6035/CLR.2017.17.4](http://dx.doi.org/10.6035/CLR.2017.17.4)

«Aqueixa vall mig partida»: frontera, paisatge i identitat a la primera poesia de Jordi Pere Cerdà

“That borken valley”: borders, landscape and identity. The first poetry of Jordi Pere Cerdà

JORDI JULIÀ

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Artículo recibido el / *Article received*: 15-01-2017
Artículo aceptado el / *Article accepted*: 28-02-2017

RESUM: Jordi Pere Cerdà (Antoni Cayrol) és un dels poetes més importants de la Catalunya del Nord. Cerdà va néixer en un petit poble francès a prop de la frontera amb Espanya, en un indret on va aprendre el català a casa, per bé que era ciutadà francès. Els efectes de la frontera i els canvis històrics que van tenir lloc després de la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial van ser determinants per la seva carrera de poeta. Els seus primers poemes editats mostren aquesta lluita interna entre una concepció de la Cerdanya natal com a unitat geogràfica (que pertany a dos estats) i l'assumpció que aquesta comarca està partida per una frontera que nega un mode de vida tradicional i impedeix adoptar naturalment una identitat lingüística catalana.

Paraules clau: poesia catalana, frontera, identitat, paisatge, bilingüisme.

ABSTRACT: Jordi Pere Cerdà (Antoni Cayrol) is one of the most important poets of North Catalonia, France. Cerdà was born in a little French village near the Spanish border, in a place where he learnt Catalan at home, but was a French citizen. The effects of the border and the historical changes that took place before the Spanish Civil War and the Second World War were decisive for his poetic career. His first edited poems show this internal struggle between a conception of the native Cerdanya as a geographical unit (shared out in two states) and the assumption that this county is broken by a border that denies a traditional way of living and thus denying, physically, the acceptance of a linguistic Catalan identity.

Keywords: Catalan poetry, Border, Identity, Landscape, Bilingualism.

1. INTRODUCCIÓ

No és cap gran novetat dir que la producció literària de Jordi Pere Cerdà ha estat estretament lligada a un territori real (el de la seva Cerdanya nadiua), el qual ha passat a existir dins d'un terreny textual, gràcies a la transformació lingüística que n'ha fet l'autor. Ja en la seva primera manifestació pública a través de la poesia (a les pàgines de la revista *La Tramontane*, el 1943), Antoni Cayrol va decidir signar els seus poemes amb el pseudònim «Un cerdà», potser per autenticar l'experiència que explicaven, tot mostrant-se com algú que tenia coneixement directe dels fets i dels llocs que decidia tractar líricament, malgrat que fossin escrits en francès. En un temps de guerra com aquell, però, la censura exigia que tots els textos anessin signats i per això el director d'aquella publicació, Charles Bauby, va decidir convertir el pseudònim en cognom (Cerdà, sense accent, a la francesa) i inventar-se un nom (Peire), per evitar l'anonimat, aleshores proscrit (seria més endavant que l'autor va optar per afegir Jordi al davant del pseudònim per evitar que es pogués creure que l'autor rebia un tractament eclesiàstic). Dels cinc poemes que va publicar Cerdà aquell primer any de col·laboració a *La Tramontane* («Bruixas», «Cerdagne», «Cerdanya», «Montagnes» i «Village»), dos són en català i tres, en francès, mentre que quatre d'ells fan referència a la Cerdanya, directament, i a llocs que remetien a aquest indret o en són característics. El francès és la llengua de cultura que Cerdà ha après a escriure i la pròpia de l'estat on viu, per contra, el català és la seva llengua familiar, de caràcter oral, que aprèn a escriure pel seu compte, i de la qual li falten referències escrites, ja que li manca una tradició, que, en canvi, és prou rica en francès. Aquest bilingüisme efectiu, més que ser triat sorgeix del fet de ser ciutadà francès per haver nascut a l'Alta Cerdanya, a Sallagosa, a pocs quilòmetres de la frontera amb Espanya. De manera que ja podem suposar que les experiències frontereres van ser determinants per la seva evolució com a individu, però també com a escriptor, principalment si pensem que li va tocar viure, de manera més o menys directa, i malgrat la seva joventut, els efectes de la Guerra Civil Espanyola i de la Segona Guerra Mundial. Les pàgines que segueixen volen ser una introducció de com Jordi Pere Cerdà va començar a formular literàriament el paisatge de la Cerdanya, però com la presència de la frontera i les tensions i trencaments d'aquesta unitat geogràfica, cultural i lingüística, van provocar uns efectes determinants en el seu pensament i en la seva primera producció poètica –com ja he fet, tangencialment, en dues ocasions anteriors (Julià, 2016a i Julià, 2016b). Cal recordar, però, que el tema de la frontera és una problemàtica recurrent en tots els gèneres que Jordi Pere Cerdà va tractar, i diferents han estat els estudiosos que han volgut considerar el reflex (real i simbòlic) que ha tingut en la seva obra (Carrera, 2004; Gabarró, 2004; Laguarda, 2004; Moncusí, 2004; Ribé, 2004; Marqués, 2016).

2. LLENGÜES, LÍMITS, CONTROLS I FUNCIONARIS A LA FRONTERA Cerdana

El bilingüisme de les primeres manifestacions poètiques de Jordi Pere Cerdà és una conseqüència de com l'autor va anar forjant, al llarg dels anys, la seva identitat, i la consciència que va tenir de pertànyer a una cultura i a una societat, a un territori, on no hi havia una equivalència directa i natural d'un espai amb una sola llengua. A l'inici de l'autobiografia literària que és *Cant alt*, Cerdà ens explica que els llibres també poden ser font d'engany, especialment quan suposem que allò natural és la llengua que parlem, però ens enfrontem amb un lèxic que no transcriu els sons ni les realitats que esperem trobar-hi: això és el que li va succeir als cinc anys, quan li va caure a les mans un llibre en francès, i la seva imaginació infantil i els seus pocs coneixements anaven a l'encalç «de mots estranys i de bèsties imaginàries», però se li mostraven poc a l'abast, ja que tots «venien d'un lloc, del mateix lloc dels llibres, que es trobava apartat de mi». Aquella era una llengua, una imaginació i una cultura del tot franceses que xocaven amb la seva escassa formació i amb el seu pensament formulable en català, de manera que potser va ser aquell el primer moment –i a través de la llengua– que va intuir

que hi havia un altre món diferent del que girava entorn meu, del món perfecte d'aqueixa comarca de Cerdanya, tan ben arrodonida sobre ella mateixa, tan ben delimitada, tan ben definida per les dues serralades muntanyenques suaument esgraonades entre cada vessant. Comarca que emmarcava de prop les parets de la meua llar, que s'encabia perfectament dins l'aire calent del meu respirar familiar (Cerdà, 1998a: 6-7).

El poeta veia, ja de petit, una identificació entre llengua materna i paisatge propi (el català i la Cerdanya), i la seva terra concebuda com una unitat geogràfica envoltada de muntanyes que superava qualsevol separació política que vingués marcada per la frontera, ja que es vivia amb normalitat la vida a una banda i a una altra de la *ratlla* –tal com sovint anomena la frontera als seus escrits narratius o autobiogràfics, bo i seguint l'expressió que habitualment es fa servir en aquella zona per al·ludir a aquesta realitat històrica i política (Cerdà, 1988b: 119). Ara bé, la percepció primerenca d'aquest desajustament, entre la realitat sociolingüística (d'una banda) i la situació política i la llengua d'educació i cultura dominant (de l'altra), anava acompanyada d'una altra realitat que es feia més notòria i tangible en el dia a dia, com ara els efectes immediats i les servituds derivades del fet de viure en una zona fronterera entre dues nacions, i la presència de l'autoritat legal que prové d'unes altres terres del mateix estat, evidentment, amb una cultura diferent. Aquesta situació geopolítica de l'Alta Cerdanya on el poeta va

néixer i va viure els primers anys de la seva vida, va transformar el territori que havia conegut d'una manera destacable i decisiva, com declarava Cerdà en una entrevista:

Jo vaig néixer aquí, a Sallagosa, el 1920. Durant aquests anys he vist com el poble i la Cerdanya canviaven força, però he de dir que aquest canvi ja es va iniciar fa temps, perquè Sallagosa sempre ha estat un poble de frontera amb una població de fora. Això encara ha afectat més a Bourg-Madame, Font-Romeu i Osseja, però en realitat tota aquesta part de la Cerdanya n'ha quedat tocada (Recordà, 1990: 11).

Jordi Pere Cerdà, doncs, mai no va voler girar l'esquena a aquesta realitat, i fins i tot va veure convenient deixar constància d'aquest tret tan característic del seu món a la seva obra creativa, però també a les seves memòries, en detallar la presència de funcionaris i supervisors de la llei i dels límits estatals: «Cal saber que els països fronterers han viscut sempre sota l'ull inquisitorial de la duana. Ço ha estat a França, fins l'any 1950 aproximadament. La duana ens tenia l'ull a sobre totes les hores del dia i de la nit. Un perpetu anar i venir de pagesos, venint de quatre o sis quilòmetres, emplenava el *bureau* de la duana pels passavants i els *recepissés*». La duana i la frontera es concreten en aquests agents que representen la presència d'una legalitat i d'un estat (els límits geogràfics i el poder polític), tal com continuava explicant a *Cant alt*: «El país fronterer cria tota una jerarquia de professionals, el que porta el barret, botiga, puro i cotxe, i el que porta el paquet; hi havia el contrabandista d'ocasió, el de circumstància i el d'atzar» (Cerdà, 1988b: 16). Al seu torn, al conte «La cita», inclòs a *Col·locació de personatges en un jardí tancat*, apareixen una parella de duaners que s'expressen «amb la seva veu gavatxa» als habitants nadius de la zona, i que han reformat una cort de bestiar de la zona en oficina (amb la càrrega irònica que això arriba a tenir), transformant-ne l'aspecte fins al punt de semblar una torreta d'estiuejants:

La duana havia llogat per fer-ne el seu *bureau* un antic cortí de porcs, quasi a les últimes cases. L'havien pintat de nou, emblanquit, apedaçat, havien sembrat quatre flors al davant, i ara aquell cortí de pagès semblava la casa d'un estiuejant. No hi ha com el funcionari per tenir temps per perdre. El pagès no s'hi avindrà mai, a capficar-se en un metre quadrat de terra i una mata de flors, quan el camp s'obre tan ample al llaurador. (Cerdà, 1984: 18)

Altres cops, però, els vigilants de la duana no apareixien tan amables als cerdans, ni donaven un tracte tan franc i amistós, tal com certifiquen els protagonistes del poema «Els mossos del mas Rondola» (inclòs a *La guatlla i la garba*), els quals baixen a esbargir-se a Sallagosa, mudats i fent repicar les sabates, després d'una setmana de feina, i quan s'apropa l'estiu, ja que «les segues tornen». Tal com expliquen, abans d'arribar a la taverna a fer la copa,

«els carrabiners de Llivia l'ens han fet tastar escopeta», potser per la gatzara que feien, perquè els han confós amb uns contrabandistes, o perquè han travessat la ratlla fronterera de manera sospitosa. Si més no, aquests homes saben que tot i tenir el mas a la zona de França, la feina aviat els espera a l'altra banda, perquè «A les muntanyes d'Espanya, l'hi tenim un camp sembrat», i afegeixen que «haurem d'anar-hi aviat» (Cerdà, 1988a: 39-40). Jordi Pere Cerdà era ben conscient de l'existència d'aquesta diferència i separació política –vetllada per agents legals que parlaven una llengua diferent–, però durant la primera part de la seva vida, entenia que, malgrat l'estatut legal de la contrada on havia nascut, la realitat geogràfica, els usos socials, i la tradició cultural i històrica tendia a concebre de manera unitària la terra en què vivia, i que podia contemplar diàriament. És a dir, que era més poderós el «costum com a element d'acord “per sobre” de la legalitat promoguda formalment per l'estat» (Moncusí, 2004: 308).

3. LA CERDANYA COM A UNITAT TRADICIONAL DE PENSAMENT A LA PRIMERA POESIA DE JORDI PERE CERDÀ

Un dels temes recurrents de la poesia de Jordi Pere Cerdà, i més en concret dels seus primers llibres de versos, és la descripció de paisatges i indrets de muntanya, i fins i tot de poblets de la Cerdanya. Sobta, però, que l'autor no dediqui cap poema de manera explícita al seu lloc d'origen, Sallagosa, si més no en la seva obra canònica aplegada en llibres (sempre que no prenguem en consideració que el nom surt esmentat a «Els mossos del mas Rondola»). Per contra, entre la seva producció més primerenca i dispersa, sí que hi ha un poema titulat «Sallagosa», aparegut el 1947 a *La Tramontane*, per bé que és prou significatiu que no el recuperés posteriorment). És possible que el pudor el dugués a no fer referència directa a la seva vila natal als llibres posteriors, però sembla que és un altre el motiu que va fer que preferís llogarrets més petits perquè li servissin de model del paisatge característic del seu país i dels costums de la seva terra. Com declararà l'autor a Josep Ramon Recordà, Llo és un dels pobles que, de forma recurrent, són més esmentats en la seva poesia, perquè té «una població instintiva. Té un caràcter diferent a la resta de pobles de Cerdanya, i és que a Llo la pagesia donava classes socials, ja que va ser l'únic poble que es va saber beneficiar de les lleis que donaven accés als pagesos a les terres feudals. És un poble més petit que Sallagosa, però molt bonic». En efecte, són diversos els poemes dedicats al poble de Llo dins de *La guatlla i la garba*, la seva *opera prima* (el que porta el mateix nom per títol, a més de «Quan cau el dia...», «La font de la Monja» i «Les campanes de Llo»), i també hi abundaran les peces dedicades a nuclis rurals més petits. En contraposició a la dinàmica social i agrària d'aquests indrets, «En el meu poble, com a cap de cantó que era, hi havia una població

flotant de funcionaris molt alta. Com a conseqüència d'això, van sorgir una gran quantitat d'imitadors. A Sallagosa, doncs, hi havia el banquer de la Cerdanya, el notari, el metge, etc. Això va donar lloc a una mentalitat petit burgesa» (Recordà, 1990: 11). L'autor deixa clar que no és un problema de consciència de classe, sinó més aviat d'autenticitat d'aquesta vinculació entre una forma de vida (de cultura i de pensament) i el territori que la va engendrar i que l'acull. Curiosament, a la seva narrativa, i especialment a bona part dels contes aplegats a *Col·locació de personatges en un jardí tancat*, a causa de la necessitat d'haver de presentar els personatges protagonistes en un context social, i pel fet de parlar molts cops d'experiències que va viure l'autor o li van ser explicades (malgrat acabin essent ficcionalitzades), trobem un ambient semblant al que devia haver a Sallagosa, si bé l'espai de l'acció mai no surt esmentat amb aquest topònim (mentre que al llarg del llibre sí que s'al·ludeix a d'altres indrets cerdans, com ara Estavar, Bena, Aspre o Callastres). Això mateix és el que passa als seus primers poemes aplegats en llibre, en què es parla de tota la Cerdanya des d'un lloc no enunciat, un lloc qualsevol d'aquesta comarca, que bé podria ser un indret proper a la frontera, com ara Sallagosa.

Adonem-nos, a més, que l'estructura de *La guatlla i la garba* no sembla gens atzarosa, ja que, en el fons, la disposició dels poemes ens ofereix un coneixement de la Cerdanya des de dins, des del centre, potser d'un lloc tocant a la *ratlla* (com ho podria ser Sallagosa), per això el llibre comença dient que les muntanyes –en tant que límits d'aquesta comarca natural cerdana– canten i que només cal escoltar-les quan ressona la vida que elles mateixes contenen damunt les seves parets («Quan la muntanya canta...» és el títol del poema a què faig referència). A continuació, se'ns descriu una bona part del paisatge, tenyit per la pedra fosca de la pissarra, la qual abunda en els terrenys i els pobles («Els llosats»), per passar, immediatament, a advertir que allò que destaca sobre el cromatisme de valls i de muntanyes són els caminois que fressen la terra i que menen cap als diferents poblets que, esquitxats aquí i allà, concentren l'activitat humana de la zona, i queden embastats per aquests fils que ressalten sobre els colors de la natura («Rutes»). Juntament amb aquests trajectes, n'hi ha uns altres de més curts, però no menys importants, que són els «Camins dels horts», els viaranyos que lliguen el poble amb els tancats que queden més als afores, i que és allà on els diferents veïns conreen quatre hortalisses i tanquen part del bestiar. Feta aquesta presentació general de l'aspecte que té de lluny aquest territori, i del paisatge característic, la part central del llibre és dedicada a ressaltar el més característic dels diferents poblets que es troben als voltants, però també aquells llocs destacats on la gent sol anar o sol congregar-se. A partir del cinquè poema del llibre («Vallcebollera»), en aquesta àmplia part central del volum predominaran els topònims o els noms d'indrets concrets en els títols, com si el jo poètic, col·locat en el centre de la vall, a prop de la frontera, anés ensenyant

d'una banda i d'una altra al lector nouvingut, o potser no del tot coneixedor de les particularitats de cada llogarret, com és la seva terra. Una narració semblant la trobem al conte «La cita» (del llibre *Col·locació de personatges en un jardí tancat*), en què el protagonista, en Jordi, situat enmig de la vall, «assegut en un marge a sota d'un porxo», es dedica a reconèixer i valorar tots els topants de l'estesa de terra i de les muntanyes que l'envolten:

Dominava el terme com si fos un espia al cim al d'una guaita i amb l'ull seguia a tall, fil per randa, l'espai de terra que se li obria al seu davant: el riberal, les feixes, els marges, els camps tallats d'unes gran línies pels recs i les rutes. Escadusser i mal encertat, el tren agafava la màniga al revés amb un caminament de giragonses i encolobraments, per capbussar finalment al cap del pla dins la ribereta. Allà en el temps s'hi aixecaven les cases d'Ans, en quedava una paret enderrocada en mig de les prades. De la ribereta no se'n veia res, s'endevinava amb el capil dels arbres que pujava a frec de la mirada. La serra la dominava. El seu marge d'obac fosc migpartia la vista lluny a la seva dreta, fins a morir al mig de la plana. Més lluny encara, es dibuixava un altre riu, i a la confluència de totes aquelles aigües difoses dins les arbredes que baixaven de part i d'altra de les reculades muntanyes, una plana suau s'amansia a sota, per fora el turó de la vila.

Semblava que d'una abraçada pogués lligar tot aquell terme. Podia anomenar tots aquells senyals de pobles, tots els llosats de masades. Aquí hi havia un tal, allà un fulano, aquí un cosí de la mare, allà uns oncles de la dona. Tot allò era la seva casa, la seva terra, el seu país. (Cerdà, 1984: 32)

El jo poètic que parla a *La gatlla i la garba* és també algú que demostra que coneix perfectament la seva vall, i que es complau a mostrar-la, sense un excés de cofoisme o de sentimentalisme ensibornador, sinó, quan cal, amb esperit crític, bo i acceptant els aspectes més bells, però també els elements més precaris o desagradables. Algunes parts de la Cerdanya són mostrades com una terra de ningú, empobrida i despoblada, lluny dels nuclis importants –poderosos i pròspers–, i sovint és qualificada com una terra trista. Així mateix, els diferents llogarrets que comenta destaquen per la seva austeritat, si Vallcebollera és un «poble pobre de pobres» (Cerdà, 1988a: 12), Llo és un «poble mort» (Cerdà, 1988a: 16). Al seu torn, qui encara llaura la terra a Vadrinyans és, irònicament, «rei de sa pobresa», i ha quedat separat del fill, el qual ha deixat el seu poble d'origen i es conforma en ser «carter l dins París, la gran vila» (Cerdà, 1988a: 37), per bé que segueix que ho concep com un gran triomf personal.

La tria de Vallcebollera per començar a presentar «el seu país» no sembla del tot atzarosa, ja que aquest poble es troba sota el Puigmal, i pel sud llima directament amb la frontera espanyola, de manera que podem dir que el poeta ha començat pel centre mateix de la Cerdanya, però fixant-se especialment en la seva part alta. Aquesta és la porta per parlar de poblets vinculats al municipi de

Sallagosa (com ara Vedrinyans o Llo), i per descriure la vida que es desenvolupa al seu voltant, bo i descrivint figures humanes que gairebé formen una part del paisatge (com ara els pastors, els llauradors o les rentadores), però també elements singulars perfectament integrats i assimilats com a propis (aquest és el cas de «La casa roja»). El punt d'inflexió que estableix un canvi entre aquesta part més cerdana, i una part final més allunyada, sense perdre però el caràcter rossellonès, és el poema «Ara que l'hivern...», quan recorda els moments que feia de passador dels refugiats durant la Segona Guerra Mundial, i li retorna a la memòria com amb altra gent de la resistència (que ja han desaparegut) van travessar totes aquelles rutes de muntanya d'una banda i una altra de la frontera. A partir de llavors es combina la descripció de pobles o agregats més o menys pròxims a Sallagosa, i pertanyents a l'Alta Cerdanya (Ro, Canavelles o Fontpedrosa), juntament amb indrets del Conflent (com ara Soanyes o Oleta).

És com si en aquesta nova part, des del centre de l'Alta Cerdanya des d'on parla el jo poètic, es fos conscient de quins són els límits de la seva terra i intuís que, malgrat tot, el seu país s'estenia cap a unes altres contrades que establien unes noves fronteres amb altres realitats. Els dos primers poemes d'aquesta darrera part es titulen «Cementiri de Portvendres» i «La mar», tot traslladant-se imaginativament al límit est de la Catalunya del Nord, el qual no es troba del tot vedat per al cerdà quan s'enfila al cim de les muntanyes, com veiem al conte que dona títol al seu aplec de narracions, *Col·locació de personatges en un jardí tancat*: «Era un poble a sota el bosc, de l'altra part de la collada. La marinada hi pujava negra, arramassada com un senglar amb ales. Del cim del roc llevant es veia, llunyana, tot just si es veia, més aviat es pot dir que s'endevinava, una veta blavosa que lluia amb el sol, un xic com fa l'estany dins la paella de l'estamet; aquella veta deien que era el mar» (Cerdà, 1984: 124). Al seu torn, els tres darrers poemes són, per aquest ordre, «Soanyes», «Oleta» i «Alt Conflent», bo i comentant tres indrets del límit nord del país cerdà. L'última estrofa d'aquesta darrera peça és adreçada a la vall del Conflent, ocupada per Vilafranca, que queda escanyada, i que «menes a Cerdanya» (Cerdà, 1988a: 63). Així, doncs, un poema que gira al voltant dels diferents llocs de l'Alta Cerdanya no acaba proposant escapar-ne, sinó, precisament, tornar-hi, de manera que s'ofereix un moviment circular i centrípet durant tot el llibre, gràcies a la disposició dels poemes, sobretot perquè el poema final es titula «Muntanya i més muntanya», és a dir, els autèntics límits de la seva comarca.

4. EL RECONeixEMENT DEL TRENCAT DE LA FRONTERA

Tot i que en la seva poesia i, en especial, la disposició del seu primer llibre ens parla de la Cerdanya com d'una unitat, hi ha alguns poemes que ens indiquen

que sí que hi ha una diferencia entre les dues parts que coincideixen amb les divisions polítiques: la part de França i la part d'Espanya, l'Alta i la Baixa Cerdanya. Aquest seria el cas d'«Els dies llargs», una peça en què el jo poètic descriu l'efecte de la primavera en aquesta contrada, la qual es fa sentir més en la part sud, on ja s'ha fos tota la neu i comencen a florir plantes i arbustos, per bé que, en general, encara es troba sota l'influx de l'hivern: raó per la qual qualifica les terres cerdanes de «tristes», «quan la dolçor primerenca l'puja de les terres baixes» (Cerdà, 1988a: 36). Fixem-nos que fins a cert punt el poeta juga amb la fal·làcia patètica, tot personificant aquesta terra (diu que «pren un aire de desaire»), i potser contagiant-la del sentiment desil·lusionat de veure que el fred (i el seus efectes) no acaba de desaparèixer. És aleshores que ens presenta la Cerdanya com una «vall mig partida», «d'aquí blanca i d'allà grisa», que l'avanç de la primavera i del bon temps acabarà fent indestruïble. Aquesta mateixa divisió la torna a fer, ara, però, des de la perspectiva inversa, posant-se en la pell d'«El pastor andalús», un refugiat de la guerra d'Espanya que ha deixat el fusell per prendre el gaiato de pastor, i canta dalt de la muntanya mentre enyora la seva terra d'origen. És encara el dictat de l'hivern (de l'equinocci hivernal) el que fa percebre aquesta divisió natural quan comencen a arribar els primers mesos de l'any nou, i la neu, el glaç i el fred encara predominen per la banda de l'Alta Cerdanya, mentre que a la part espanyola tot comença a brotar, redoblant-se aquest sentiment d'enyor en trobar a faltar un clima i un sol més meridional – acostumat com està aquest pastor andalús a les temperatures d'unes altes latituds.

D'aquell cim de món
tota cosa és clara:
part d'ací, l'hivern;
enllà, primavera;
al mig, l'equinocci
que parteix la terra.
(Cerdà, 1988a: 44-45)

Com hem vist en aquest primer llibre de poesia, així com en alguns dels contes que va publicar, Cerdà tendeix a mostrar la Cerdanya com a unitat, però és ben conscient d'aquesta anomalia que viu la seva terra nadiua, partida per la meitat per una frontera. En més d'una ocasió ha formulat aquesta irregularitat històrica, i aquesta contradicció en la qual viu la gent d'aquesta contrada, tot mirant d'oblidar que hi ha una frontera, però essent molt conscients de la importància d'aquesta separació, d'implicacions crucials per a la vida social, però fins i tot per a la configuració de l'individu com a tal. En les intervencions orals que va fer en dues trobades d'escriptors i intel·lectuals a inicis de la dècada dels anys noranta va ser quan Cerdà va donar una transcendència al fet d'haver nascut en

un poble fronterer, i va exposar les dificultats que havia comportat per a ell en tant que escriptor. En un d'aquests encontres, organitzat per Raimon Panikkar, Cerdà explicava «que vaig néixer sobre un trencat, la frontera». I, immediatament, va aclarir en què consistia aquest concepte de *trencat* (tenint en compte «l'estructura mateixa d'aquest trencat»), el qual era molt més ampli que el sentit estricte que trobem en l'equiparació amb la *frontera*: «El trencat ja és així, però la gent que fa el teixit de la cosa no pensa que això sigui un trencat, no n'és conscient. La gent pensa només a tornar a lligar els fils del trencat. Pensem només en el fet obligat de cada dia, en la vida immediata que tenim, i aqueix fil teixit per cadascú és el fil de la pròpia vida dins l'economia, dins la societat» (Cerdà, 1994b: 193). Tal com hem vist, la gent que viu en un indret de frontera que parteix una mateixa comarca té tendència a prescindir tant com pugui de la separació, i a seguir perpetuant uns lligams econòmics, socials, familiars, culturals i personals que preexistien a una unitat geogràfica que una circumstància històrico-política va fer que es repartís entre dos estats. De manera que, encara no amb vint anys, Jordi Pere Cerdà tenia clar quins eren els límits autèntics del seu país, tal com va declarar, al cap del temps, a Gilbert Renault, «secretari directe de De Gaulle a Londres» (Cerdà, 2009: 148) i famós membre de la resistència francesa conegut pel sobrenom de Coronel Rémy (la traducció és meva):

Quan va esclatar la guerra jo tenia divuit anys. Treballava llavors a casa del meu pare, carnisser a Sallagosa, capital de cantó dels Pirineus Occidentals dins el districte de Prades, sobre la Nacional 116 que mor a Bourg-Madame, contra la frontera d'Espanya. Per a nosaltres, la veritable frontera era a l'alta muntanya, per la vall de Llo o per la vall d'Er, amb colls que s'obren a una altitud de 2500 metres dins del massís del Puigmal. (Rémy, 1976: 105)

Fixem-nos, doncs, que, abans de la guerra, per un habitant de la Cerdanya existia una continuïtat de la plana i de les valls d'aquesta comarca, mentre que els límits autèntics venien marcats per accidents orogràfics i físics –difícilment franquejables habitualment–, més que no pas per separacions polítiques, o una delimitació històrica que, tanmateix, no havia pogut esborrar del tot els vincles personals, econòmics i culturals que existien entre la gent que durant molts segles havien estat veïns i parents. Era com si la separació política que partia la Cerdanya fos una simple ratlla imaginària i il·lusòria que només de manera puntual es concretava en els carrabiners que controlaven el contraban, o els funcionaris de duanes, però com que no tenia cap altra manifestació física i tangible els habitants que s'hi trobaven a prop tendien a oblidar-se'n i a franquejar-la, com si no existís. Per aquest motiu, doncs, Cerdà pot presentar el seu poble (ja sigui entès com el nucli concret o com l'extensió que comprèn la seva comarca) sense cap separació quan els sembrats ho tenyeixen tot amb el seu

color i, fins i tot, semblen empassar-se la frontera política, traçant una continuïtat natural entre totes les seves terres: «El meu poble al mig dels blats», primer vers del poema «Poble» (Cerdà, 1988a: 56). L'antropòleg Albert Moncusí, que a finals del segle XX va entrevistar habitants de les dues bandes de la Cerdanya, resumeix exactament quina és l'experiència unitària i no parcel·lada per la separació entre estats que tenia la gent del país cerdà que va viure la primera part del nou-cents, com era el cas de Jordi Pere Cerdà:

Els nascuts abans dels anys trenta i, especialment, aquells que encara recorden els convulsos temps de les conteses bèl·liques mundial i espanyola narren com la gent de banda i banda es trobaven a Puigcerdà, al mercat, on s'acordaven transaccions que, en ocasions, constituïen formes de superar la frontera en la mesura que implicaven clients de banda i banda. En les narracions biogràfiques, la Cerdanya anterior a 1936 es presenta en una imatge d'harmonia i fluids contactes transfronterers en el terreny de l'activitat agropecuària, el comerç i les relacions familiars i de sociabilitat. Són arguments recurrents la capitalitat de Puigcerdà («la vila») —on s'anava al mercat, però també a fer compres diverses, a ballar i a aprendre «costura»—, l'ús compartit de pastures, l'existència d'intensos intercanvis comercials (incloses diverses formes de contraban), el fet que hi haguera grans propietaris agrícoles amb terres a Alta i Baixa Cerdanya residint a Barcelona i rodalies i que estiuejaven a la comarca i l'establiment, també en aquelles mateixes contrades, de vaquers i cansaladers cerdans. Algunes narracions fan referència a una preponderància dels vincles i relacions locals per sobre la frontera internacional, que no es retroba en les referències posteriors a mitjan segle XX. (Moncusí, 2010: 49-50)

Com demostrarà Moncusí amb diferents testimonis recollits durant el seu treball de camp, la tangibilitat de la frontera es fa més acusada arran de la Guerra Civil Espanyola i de la Segona Guerra Mundial, i, de retruc, el contrast entre una Cerdanya «espanyola» i una altra de francesa: «Les referències a la frontera, de 1936 fins al final del franquisme, retraten una divisòria tancada amb la intensa vigilància policial i, en el cas espanyol, el control que el règim exercia en tota la zona fronterera espanyola» (Moncusí, 2010: 52). Així mateix, Cerdà es va adonar de la frontera autèntica arran de la guerra, i que aquella separació històrica que molts anomenaven com la *ratlla* realment era una barrera que prohibia el pas, que distingia, que separava, que suposava un perill i una prohibició (més que mai), i que coincidia, al mateix temps, amb aquella línia intangible, discontinua i porosa que permetia el pas de gents, idees i pensaments de més lluny de la seva contrada.

D'aqueix trencat me'n vaig adonar quan va arribar dins la meua vida un altre trencat que va ser la guerra del 40. Va ser un altre trencat perquè ens trobàvem en un país on, tot de cop, les estructures havien caigut. I això, no ens adonem de la importància que té dintre la nostra vida. És com si fent part d'una família, de cop, aquesta desapareix

del tot del nostre volt, en tant que família i en tant que ésser. És una situació on s'experimenta un sentiment de solitud i de vulnerabilitat gran, on l'individu ha d'assumir la seva pròpia esquifidesa. Això és el que ens va arribar l'any 40.

Per a vosaltres això devia arribar-vos l'any 39 [...]. I molts, en aquell moment, van haver de fer com jo en el trencat de la frontera, pensar només a lligar el fil, seguint la seva vida, la seva diària dificultat. (Cerdà, 1994b: 193-194)

Pel fet de ser conscient que pertany a una comarca repartida entre dos països, però respecte a la qual la gent hi veu una continuïtat de territori, paisatge, llengua i costums, Cerdà va ser algú que no es va plantejar el problema de la frontera fins que les circumstàncies històriques no van fer que la sentís, que la notés, precisament com a tancament social i polític que partia el seu país en dos, i els ocupants no quedaven pas, precisament, de l'altra banda. Després de la postguerra, entre 1952 i 1964, escriurà els poemes inclosos al llibre *Un bosc sense armes*, dins dels quals hi ha una peça titulada «Entre Sallagosa i Llúvia», en un moment que, a causa dels esdeveniments històrics relativament recents, era ja ben clara la diferència entre aquests dos països (França i Espanya), allunyats per moltes raons no estrictament físiques, com per exemple que un era una república i l'altre una dictadura, i que aquestes diferències impediéssin que s'entengués el seu país cerdà com una unitat sense distincions ni separacions. Tal com se'n diu al poema, el jo poètic va pel camí, i per arribar a Llúvia no ha de passar cap duana ni travessar cap frontera, però, tanmateix, contempla una filera de pollancrees ancestrals que semblen una formació de combatents arrencats que indica que per aquell punt no es pot passar, com el símbol que, d'allà endavant, comença una altra realitat: «El camí fa seguir tota una companyia l de pollancrees vestits de llances de soldats». És per aquest motiu que en un moment desitjaria que desaparegués aquesta separació que, d'altra banda, no és tangible i sembla que no hi sigui, perquè en el dia a dia el cerdà mira que aquesta ratlla no li representi cap autèntic trencament personal ni social: «Somiant-te abolida, frontera il·lusòria, l cortina de pollancrees, que el sol tira i desfà» (Cerdà, 1988a: 221).

5. CONCLUSIÓ: TRENCAMENT FÍSIC, HISTÒRIC I SIMBÒLIC O ELS EFECTES DE LA FRONTERA

Mentre hi ha una normalitat assumida, la quotidianitat, el poder d'una societat, una cultura i una llengua ajuden a dissimular aquest desajustament entre pensament, forma d'expressió, cultura i intercanvi social, però davant d'un estat d'excepció que fa entrar en crisi el model predominant –i això és el que va provocar la guerra i l'ocupació nazi–, sorgeix la tensió i el xoc entre identitats i formes de pensament i d'expressió. A «Medi natural, medi ambiental» –un altre

dels encontres en què va participar l'autor el 1991—, Cerdà ens indica que va percebre aquesta angúnia precisament a principis dels anys quaranta, quan va sorgir en ell «el gust de sentir i fer poesia», però això «topava d'entrada amb una realitat que era el fet d'haver nascut a nou quilòmetres de la frontera que separa els estats de França i Espanya». En aquell moment va adonar-se d'un esqueixament,

un *trencat* en el món perfecte del meu acostumat, al medi ambiental en què vivia. És a dir, una oralitat catalana familiar i col·lectiva en gran part, i un ensenyament francès, una lectura únicament en francès i una oralitat en francès que per a la meua generació no plantejava ja cap problema, però que portava en la vida social actituds i respostes diverses que obefem naturalment, sense que provoquessin altre pensament, a vegades, que el de burla (Cerdà, 1994a: 251).

És a dir, que la certesa que l'existència d'una frontera que condicionava la vida diària, però que els habitants d'aquelles contrades miraven de minimitzar (i, fins i tot, fer desaparèixer), es fa impossible d'oblidar quan, arran dels fets històrics, (1) apareixen unes forces d'ocupació (d'un tercer estat, en aquest cas l'Alemanya nazi) que donen importància crucial a la frontera, (2) quan els dos països que separa la frontera sofreixen un tancament en ells mateixos i una evolució política i moral divergent (especialment acusada en una Espanya de postguerra immersa en una dictadura feixista), i (3) quan l'autor fill d'aquelles contrades frontereres es planteja escriure en una llengua oral no reconeguda com a llengua de cultura i ensenyament per a la societat de l'estat al qual pertany. Com va continuar explicant en aquella conferència de 1991, «vaig sentir el *trencat* quan vaig provar d'expressar el gust d'escriure que portava, i no va fer-se tampoc per reflexió, sinó per observació dels entrebancs que se'm presentaven» (Cerdà, 1994a: 252).

Malgrat aquest fil de l'hàbit, de les relacions contínues i dels costums ancestrals, que els habitants de la Cerdanya miraven d'anar embolicant al voltant de les terres de frontera que partien la seva contrada, Jordi Pere Cerdà acaba experimentant tres trencaments simbòlics, amb el benentès que un *trencat* és «un esqueixat, i el francès diria una *rupture*, és a dir un buit. Un buit en muntanya pot ésser un esvoranc, pot ésser un abisme», com explicava el mateix autor (Cerdà, 1994a: 252). En primer lloc, es produïda una quasi definitiva separació física que el portava a acceptar que la frontera era definitivament infranquejable, a menys que s'assumís que hi havia una separació real i autèntica, de manera que la Cerdanya ja no tornaria a ser una mateixa terra que s'estenia al llarg de dos estats. En segon lloc, es prenia consciència que la Baixa Cerdanya, pel fet de ser espanyola, per trobar-se dominada durant molts anys per una dictadura i per haver patit un procés d'espanyolització, deixava de ser una continuïtat natural del

seu país, i, per tant, de la seva cultura. Tinguem en compte que –tal com explica a *Cant alt*–, entre 1936 i 1956, Cerdà no va posar els peus a Puigcerdà, i, per tant, a l'altra banda de la comarca de la Cerdanya, que durant dues dècades li havia resultat oficialment vedada. Però l'interès per la seva terra i per la llengua que s'hi parlava no va desaparèixer, sinó que podríem dir que es va anar accentuant: «Entretemps, i sense altres contactes que amb els refugiats catalans vinguts a viure aquí, jo m'havia sentit atret cap als problemes d'escriure el català que tots parlàvem a Cerdanya. Aqueixa atracció m'havia lligat, però, amb alguns minyons de Llúvia» (Cerdà, 1988b: 119), fins que, al cap dels anys, i per instàncies de la seva dona, va decidir superar aquest *trencat* físic, que té molt de prejudici i de separació geogràfica que equival a una distància ideològica i mental. Aquella reacció, doncs, havia estat una resposta dolorosa a l'assumpció que s'havia produït uns anys abans, arran de la derrota republicana i de l'exili de molts refugiats catalans, els quals van fer que s'adonés, per semblança, que la seva cultura, la seva llengua i gairebé podríem dir que també la seva identitat heretada era la catalana; però també en va prendre consciència per oposició a les altres comarques franceses que va conèixer en la seva feina de passador. Finalment, en decidir posar-se a escriure i triar com a vehicle d'expressió el català, es trobava com un escriptor sense referents literaris (ja que li era molt difícil accedir a la tradició catalana, aïllat com es trobava a la Cerdanya), sense formació lingüística sòlida per ser poeta (atès que, com hem vist, fins en aquell moment no havia memoritzat conscièntment tot el català oral que li havia estat llegat dels seus pares –i no en podia disposar a voluntat–, i, a part, llavors havia de menester un model de català escrit), i sense lectors (pel fet que li faltaven àmbits de difusió dels seus versos, però també un públic que pogués reconèixer la seva llengua i comprendre-la per escrit).

És lògic que amb totes aquestes circumstàncies aquell escriptor novell comencés a percebre un *trencat* interior, aquesta ruptura, un buit (uns conceptes que, fins a cert punt, tant podríem associar a la filosofia existencialista com al discurs de la psicoanàlisi), i que el seu primer llibre de poesia fos un intent de superació d'aquest malestar personal i literari. *La guatlila i la garba* és fruit d'aquesta voluntat per teixir una continuïtat amb el paisatge que contempla el jo poètic, per concebre la seva Alta Cerdanya com una unitat, amb uns límits ben marcats, que, tanmateix, prescindeix dels *realia* propis de la part espanyola, de la seva part baixa, d'aquells indrets que durant molts anys no va trepitjar físicament el poeta (i que en el llibre solen ser evocats enyorívola, en el record). Tanmateix, el fet que decidís escriure en català, en una llengua que també pertanyia a la part sud de la Cerdanya que havia quedat sota domini espanyol, accentuava aquest *trencat* personal, i la voluntat de passar a viure, des d'aleshores, en un àmbit fronterer, sobre un abisme, assumint un esvoranc interior, que potser lingüísticament era la millor manera que tenia al seu abast per omplir, per salvar.

Deixo per a una ocasió pròxima acabar d'exposar i exemplificar aquestes menes de *trencat* que va assumir Jordi Pere Cerdà arran de la Segona Guerra Mundial, i les estratègies personals i literàries que va ordir per superar aquesta situació i poder escriure poesia.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CARRERA, C.** (2004): «*Ratlla et limes: le motif de la frontière organisateur de l'imaginaire dans *Passos estrets per terres altes**», en **CARRERA, C.; DALMAU, T.; GRAU, M.; VALLS, M.** (eds.): *Actes del col·loqui Jordi Pere Cerdà. Literatura, societat, frontera*, Perpinyà-Barcelona, Presses Universitaires de Perpignan-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 391-412.
- CERDÀ, J. P.** (1984): *Col·locació de personatges en un jardí tancat*, Barcelona, Columna, 1999.
- (1988a): *Poesia completa*, Barcelona, Columna.
 - (1998b): *Cant alt*, Barcelona, Curial.
 - (1994a): «Medi natural, medi ambiental», en **AA. DD.** [1994]: *Art, ciència i medi natural*. Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 251-253.
 - (1994b): «Intervenció de Jordi Pere Cerdà», en **PANIKKAR, R.** (coord.): *Llenguatge i identitat: lexicosofia catalana*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 193-194.
 - (2009): *Finestrals d'un capvespre*, Canet, Edicions Trabucaire.
- GABARRÓ, J.** (2004): «*Passos estrets per terres altes: una frontera universal*», en **CARRERA, C.; DALMAU, T.; GRAU, M.; VALLS, M.** (eds.): *Actes del col·loqui Jordi Pere Cerdà. Literatura, societat, frontera*, Perpinyà-Barcelona, Presses Universitaires de Perpignan-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 385-390.
- JULIÀ, J.** (2016a): «Passadors i refugiats: l'experiència personal i la literatura de Jordi Pere Cerdà», en *DUGiMedia (Universitat de Girona)*, 14 d'abril: <http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/4227> [Data de la consulta: 21/12/2016].
- (2016b): «La inscripció del territori. El paisatge nordcatalà a la poesia de Jordi Pere Cerdà», en **LAGARDE, Ch.; BERTHELOT, M.; GRAU, M.** (eds.): *Aspectes de la literatura de Catalunya del Nord*, Canet, Trabucaire, 133-144.
- LAGUARDA, A.** (2004): «Jordi Pere Cerdà: l'autre frontière, entre désert et oasis», en **CARRERA, C.; DALMAU, T.; GRAU, M.; VALLS, M.** (eds.): *Actes del col·loqui Jordi Pere Cerdà. Literatura, societat, frontera*, Perpinyà-Barcelona, Presses Universitaires de Perpignan-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 421-427.

- MARQUÉS, J. S.** (2016): «El *cosit* i el *trenca*t en l'obra de Jordi Pere Cerdà. Aspectes sobre l'espai en una literatura de frontera», en *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, 10: 208-220.
- MONCUSÍ, A.** (2004): «La *ratlla* en l'obra de Jordi Pere Cerdà. Una presència lligada al fet humà», en **CARRERA, C.; DALMAU, T.; GRAU, M.; VALLS, M.** (eds.): *Actes del col·loqui Jordi Pere Cerdà. Literatura, societat, frontera*, Perpinyà-Barcelona, Presses Universitaires de Perpignan-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 373-384.
- (2010): «Els cerdans i la *ratlla*, tres-cents cinquanta anys després: societat(s), cultura(es) i identitats», en *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. Annals 2008-2009. Ibix 6*: 41-70.
- PLANES, X.** (1992): «Jordi Pere Cerdà, la veu de la Cerdanya», *Revista de Girona*, 150, (gener-febrer): 28-33.
- RECORDÀ, J. R.** (1990): «Entrevista a Jordi Pere Cerdà, per Josep Ramon Recordà», *Artilletres*, 11-13.
- RENAULT, G. (Rémy)** (1976): «Un résistant catalan», *Avec et sans uniformes (La ligne de démarcation, vol. xx)*, París, Librairie Académique Perrin, 103-136.
- RIBÉ, G.** (2004): «*Callastres*. Par delà les frontières, le territoire de l'Autre», en **CARRERA, C.; DALMAU, T.; GRAU, M.; VALLS, M.** (eds.): *Actes del col·loqui Jordi Pere Cerdà. Literatura, societat, frontera*. Perpinyà-Barcelona, Presses Universitaires de Perpignan-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 413-420.